

Hidrosztatikus nyomással kiváltott elektronszerkezeti változások szilárd testekben

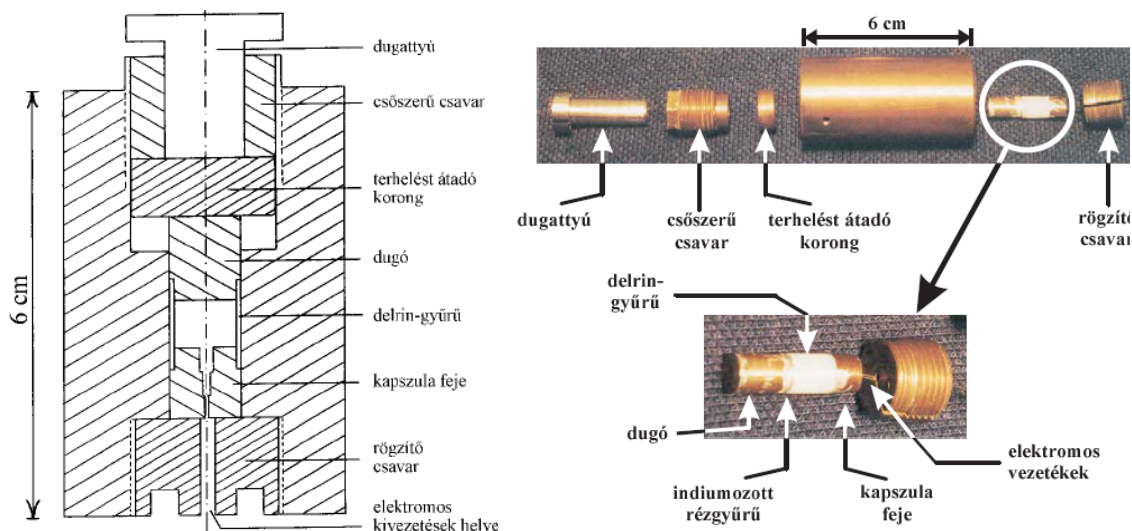
A kutatás célkitűzései:

A szilárd testek elektromos és mágneses tulajdonságait az alkotó atomok elektronhullámfüggvényeinek átfedése, a lehetséges elektronállapotok közti korrelációk, valamint az elektronrendszer és a kristályszerkezet kölcsönhatásai határozzák meg.

A pályázat célkitűzése volt fázisátalakuláshoz közeli rendszerek paramétereinek finom hangolása hidrosztatikus nyomás alkalmazásával, valamint az egyes fázisok jellemzése nyomás alatt végzett elektromos és mágneses mérésekkel. A vizsgált anyagok olyan d-elektron rendszerek, melyekben a spin- és pályaeffektusok fontos szerepet játszanak, valamint híg mágneses félvezetők, ahol a mágneses csatolást a töltéshordozó lyukak közvetítik.

A nyomás elsődleges hatása az átfedési integrálok módosítása, különösen az általunk vizsgált rendszerek irányított pályái esetén. Ennek az egyik alapvető következménye a korrelált elektronrendszerek nyomás által indukált fém-szigetelő átmenete. Nyomás hatására erősödik a mágneses félvezetők lokalizált momentumai közti csatolás, így a nyomás függvényében végzett kísérletek egyedülálló lehetőséget biztosítanak a ferromágneses fázis kialakulásának megértéséhez.

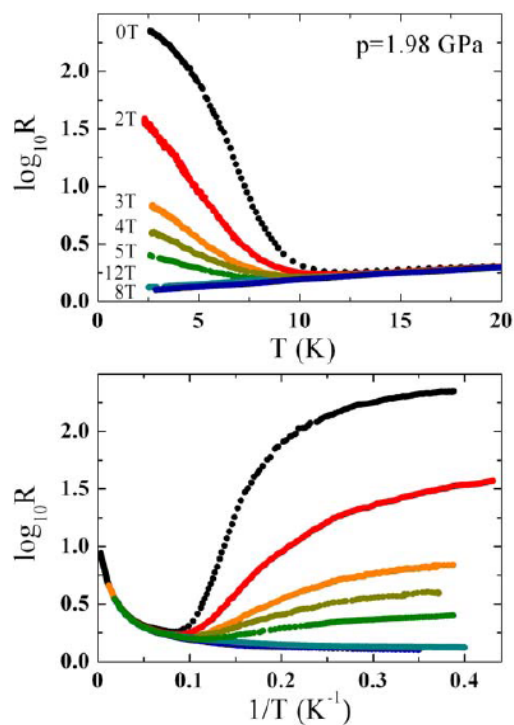
A fenti jelenségeket a magnetotranszport tulajdonságok és a Hall effektus széles hőmérséklet-tartományban, nagy mágneses terekben (14T-ig) és nagy nyomásokon (30 kbar = 3 Gpa-ig) történő mérésével vizsgáltuk. A kísérletekben alkalmazott saját készítésű nyomáscella felépítését az alábbi ábra mutatja:

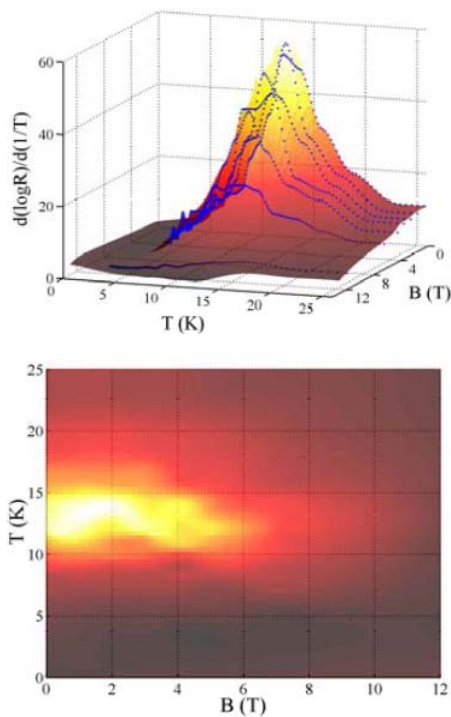
Kutatási eredmények:

Hidrosztatikus nyomás alkalmazásával a kritikus nyomás közelében végeztünk alacsony hőmérsékletű magnetotranszport méréseket BaVS_3 egykristályokon. Közvetlenül a kritikus nyomás alatt a d-elektronrendszer fém-szigetelő fázisátalakulási hőmérséklete már 10 K alá csökken. Megmutattuk, hogy ebben a tartományban a szigetelő fázis mágneses tér alkalmazásával megszüntethető. A mágneses tér által indukált szigetelő-fém átmenet nem egyszerűen a véges hőmérsékletű fém-szigetelő fázisátalakulás hőmérsékletének további eltolódása, hanem a fázisátalakulás szokatlan mértékű elkenődése. A jelenséget a mágneses és a szerkezeti rendeződés versengésének tulajdonítjuk [3,4,5].

a)

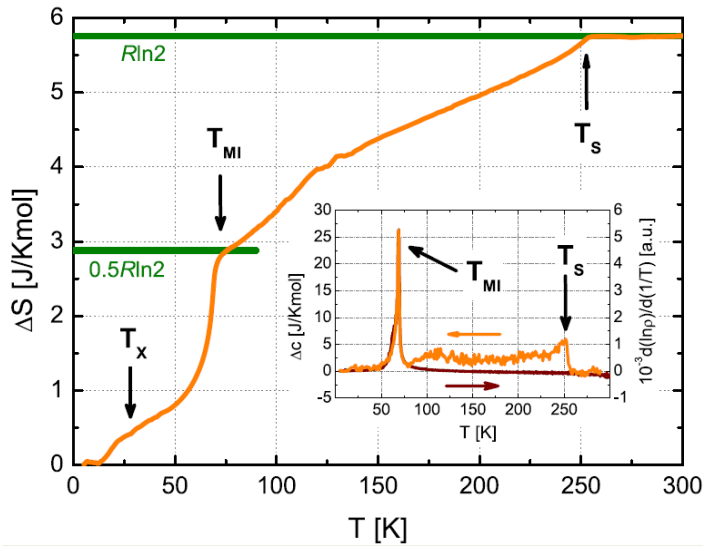

b)

A mágneses tér indukált fém-szigetelő átalakulás: a nyomás hatására az alapállapotú szigetelő fázis stabilitása megszűnik, és a rendszer pusztán mágneses tér alkalmazásával is fémes állapotba vihető [3].

- A BaVS_3 ellenállásának hőmérsékletfüggése a kritikus nyomáshoz közeli tartományban.
- Az ellenállás logaritmikus deriváltja a mágneses tér – hőmérséklet fázissíkon $p=1.8$ GPa nyomáson (a melegebb szín magasabb értéket jelöl).

Az elektronrendszer entrópiájának hőmérsékletfüggése BaVS₃-ban.

A nagy pontossággal $S = R \ln 2$ entrópia-változásnak pontosan a fele az e_g elektronok a pálya szabadsági fokaitól ($T_{MI} < T < T_S$), míg másik fele ugyanezen elektronok spin szabadsági fokaitól származik ($T < T_{MI}$).

Az entrópiához a sávot formáló a_{1g} elektronok nem adnak mérhető járulékot.

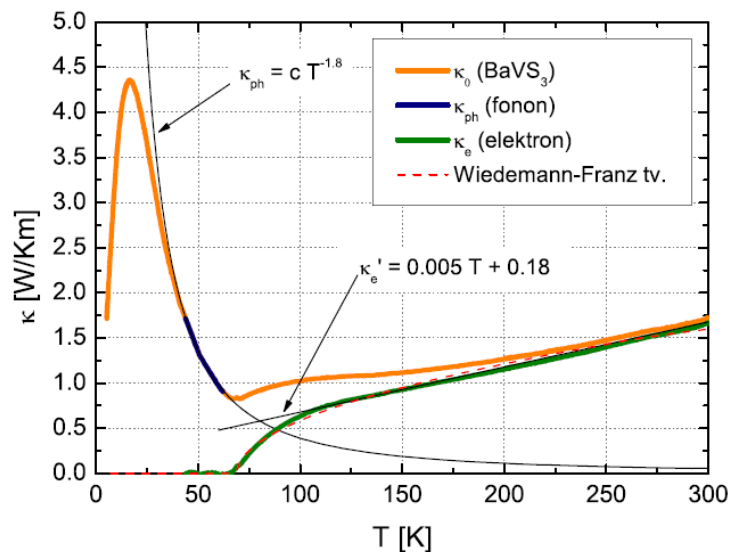
[Demkó László – PhD értekezés]

A BaVS₃ korrelált elektronrendszerére vonatkozó termodinamikai mérésekből meghatároztuk az elektronikus entrópia hőmérsékletfüggését [közlés alatt]. Ez lehetőséget adott a spin- és pálya szabadsági fokok szétválasztására, az orbitális rendeződés és a spin-szinglet formálódás fázisainak azonosítására. Megmutattuk, hogy míg az elektron-fajhöz a lokalizált e_g elektronok adnak járulékot, az elektron-hővezetést a V láncok mentén kiterjedt a_{1g} elektronok határozzák meg. A hővezetés kísérletekben megfigyelt anomális Lorentz-szám az erős elektron-fonon csatolásra szolgáltat bizonyítékot [10].

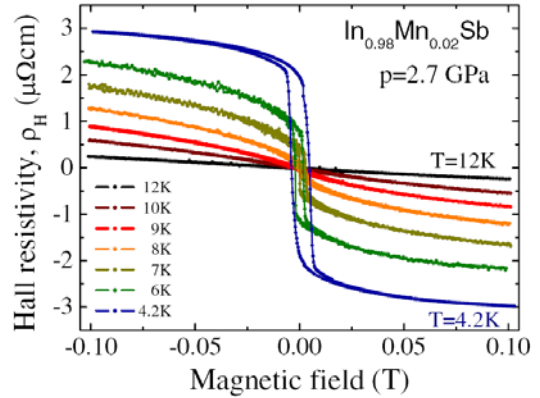
Az elektromos- és a hőtranszport összehasonlítása a BaVS₃ fémes fázisában [10].

A Wiedeman-Franz törvénynek megfelelően a $T_{MI} = 69$ K-es fázisátalakulás felett a teljes vizsgált hőmérséklet-tartományban összekálázható a hővezetés a vezetőképesség hőmérséklettel vett szorzatával. A skálázásból meghatározott Lorentz-szám közel kétszerese a fémekre jellemző tipikus értéknek.

A hővezetéshez a lokalizált e_g elektronok nem adnak járulékot.

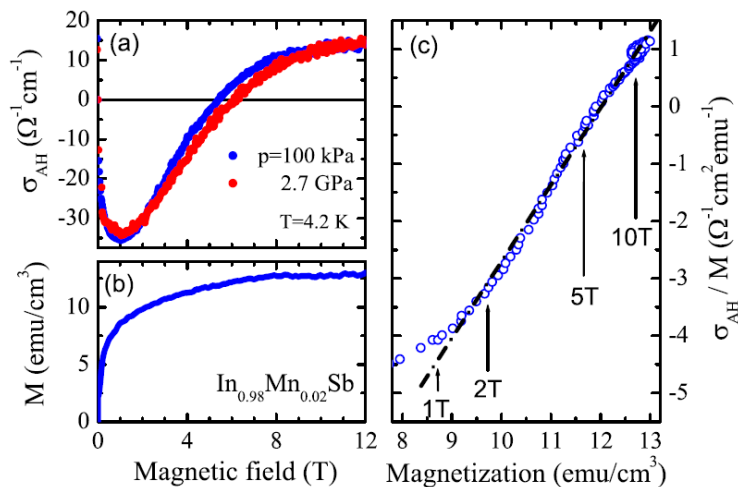

Különböző Mn tartalmú (In,Mn)Sb mágneses félvezető minták ferromágneses fázisában meghatároztuk az anomális Hall jelenség (AHE) nyomás- és mágneses térfüggését [6]. A nyomásfüggés alapján megállapított skálatörvények arra utalnak, hogy az AHE több sáv összes állapotának járulékától származik (Berry-phase), azaz nem csupán Fermi-felületi paraméterek határozzák meg (skew scattering, side jump). A mágneses térfüggést a kicserélődési kölcsönhatás miatt felhasadt sávok térfüggő eltolódásával értelmeztük.

A 2 % Mn iont tartalmazó (In,Mn)Sb minta Hall-ellenállása $p = 2.7$ GPa nyomáson [6].

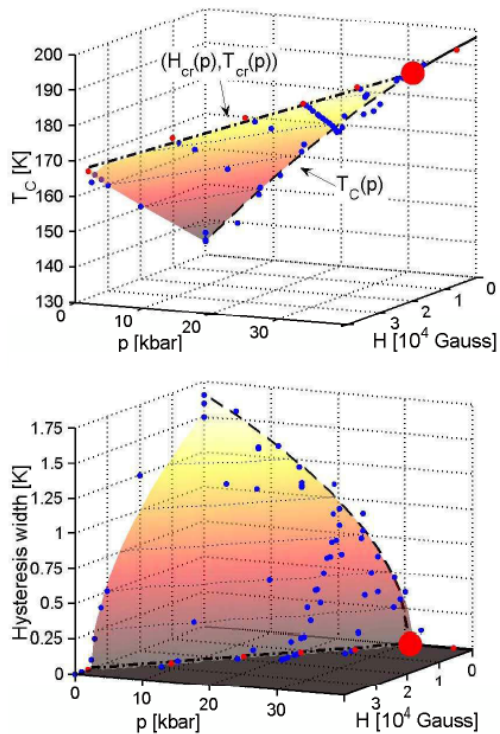
Nagy mágneses terű mágneszettség mérésekhez építettük egy olyan – saját tervezésű – magnetooptikai Kerr-effektuson alapuló mérőrendszert, amely illeszkedik laboratóriumunk kriotechnikai berendezéseivel. A MOKE kísérletekben $T = 4\text{--}200$ K hőmérséklet és $B = \pm 12$ T mágneses tér tartományban a Kerr-szöveget 0,002 fok pontossággal tudjuk mérni. Ez a mágneszettségben 10^{-9} emu érzékenységnek felel meg, és lehetővé teszi a 10-200 nm vastag mágneses félvezető rétegek mágneszettségének meghatározását. Az (In,Mn)Sb és (In,Mn)As mintákon végzett méréseink pontossága meghaladja a hasonló mintákon publikált (kis terű, $B = 0,6$ T alatti !) SQUID mérések pontosságát.

Az anomális Hall jel és a mágneszettség között kísérletileg kimutatott skálatörvény azt jelzi, hogy az anomális Hall jel térfüggése a mágnesesen felhasadt sávok eltolódásától származik.

[Csontos Miklós – PhD értekezés,
Bodács Sándor – diplomamunka]

Kolosszális mágneses ellenállást (CMR) mutató manganátokban tanulmányoztuk a töltés- és orbitális fluktuációk hatását a d-elektronrendszerek fázisdiagramjára. Megmutattuk, hogy nyomás alkalmazásával a sávzélesség folyamatosan hangolható és a ferromágneses fázisátalakulás jellege is megváltoztatható: egy kritikus nyomás felett a korábban elsőrendű átalakulás másodrendűvé válik. Meghatároztuk a $p - T - B$ fázisdiagramot (nyomás – hőmérséklet – mágneses tér), a kritikus mágneses tér nyomásfüggését, valamint az elsőrendű fázisátalakulás multi-kritikus végpontját. A CMR jelenségében megfigyelt változásokat a fluktuációs effektusok nyomás hatására történő lecsökkentésével értelmeztük.

(Sm_xNd_{1-x})_{0.55}Sr_{0.45}MnO₃ fém-szigetelő fázisátalakulása a nyomás – mágneses tér – hőmérséklet [9].

Tudományos közlemények:

Az eredményeket **10** tudományos közleményben publikáltuk, összesített impakt-faktoruk: **41.770**.

A publikációk pdf formában letölthetők erről az internet címről: <http://dept.phy.bme.hu/K62441>

1.	I. Kézsmárki <i>et al.</i> ,	Physical Review Letters 96 , 186402 (2006).
2.	I. Kézsmárki <i>et al.</i> ,	Physical Review B 74 , 201101 (2006).
3.	P. Fazekas <i>et al.</i> ,	Physical Review B 75 , 035128 (2007).
4.	I. Kézsmárki <i>et al.</i> ,	Physical Review B 76 , 205114 (2007).
5.	P. Fazekas <i>et al.</i> ,	J. Magnetism and Magnetic Materials 310 , 928 (2007).
6.	G. Mihály <i>et al.</i> ,	Physical Review Letters 100 , 107201 (2008).
7.	I. Kézsmárki <i>et al.</i> ,	Applied Physics Letters 93 , 130104 (2008).
8.	I. Kézsmárki <i>et al.</i> ,	Physical Review B 77 , 751171 (2008).
9.	L. Demkó <i>et al.</i> ,	Physical Review Letters 101 , 37206 (2008).
10.	L. Demkó <i>et al.</i> ,	European Physical Journal B, nyomdában (2010) DOI: 10.1140/epjb/e2010-00055-0

Csontos Miklós – PhD. értekezés (2007), <http://dept.phy.bme.hu/phd/>

Demkó László – PhD. értekezés (2010), <http://dept.phy.bme.hu/phd/>